

Софија Р. Милорадовић*

*Институт за српски језик САНУ, Београд***

Филозофски факултет у Нишу

Владан З. Јовановић

*Институт за српски језик САНУ, Београд****

УДК 811.163.41'282.4(439)

СРПСКИ ЈЕЗИК У МАЂАРСКОЈ – СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВА ДИЈАЛЕКТОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА, ИЛИ *ЈЕЗИК КОЈИ НАС ЈЕ ОДРЖАО*

У првом делу текста скреће се пажња [1] на анализацију српских говора као на особиту врсту језичке интеграције када су у питању типолошки различити језички системи доминантног и рецесивног становништва, потом [2] на потребу за опсежнијим и темељитијим бављењем синтаксом народних говора Срба у Мађарској, као и [3] на преглед досадашњих истраживања српских народних говора у Мађарској. У другом делу текста представљени су прелиминарни резултати теренских истраживања српског говора у Батањи, спроведених у септембру 2012. године,¹ који изнова потврђују чињеницу да се питање опстанка српског језика не може посматрати независно од питања идентитета.

Кључне речи: српски језик, Мађарска, дијалектолошка истраживања, Батања, идентитет

* sofija.miloradovic@sanu.ac.rs

** Овај текст је резултат рада на пројекту 178020: *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора*, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

*** Овај текст је резултат рада на пројекту 178009: *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Овај рад представља знатно проширену и допуњену верзију коауторског реферата, који је поднет у пленарном делу скупа *Српски језик у Мађарској: стање и перспективе лингвистичких истраживања*. Скуп је одржан 14. и 15. децембра 2012. године, а организатори скупа су били Српски институт у Будимпешти, у сарадњи са Институтом за српски језик САНУ и Српском самоуправом у Будимпешти. Теренска истраживања српског говора у Батањи обавио је у периоду од 19. до 24. септембра 2012. године Владан Јовановић, заједно са колегама етнолозима, етнолингвистима и етномузиколозима.

Вилхелм фон Хумболт, велико лингвистичко име 19. века, говорио је да је језик – *еманација духа једног народа*. Наша Исидора Секулић је држала да су говор и језик – *културна смотра народа*, а проф. Милка Ивић је писала да језик нешто *разоткрива о човеку, било о његовим мисаоним устројавањима и његовом поимању света, било о његовом тумачењу односа међу људима и његовим описима и вредновањима ситуација и догађаја*. Наиме, тачно онако како је веровао Доситеј — *да језик најбоље народ открива*.

Стандардни језик је вештачка творевина, резултат договора, збирка прописаних правила, те се један народ ипак најбоље може познати по својим народним говорима. *Дијалекти су документи; они су чак најбогатија збирка података о прошлости нашег народног живота* – забележио је проф. Павле Ивић. Или, како то уме да каже проф. Зузана Тополињска: *стање у дијалектима бива од помоћи при реконструкцији механизма историјског развитака*.

I

[1] Речено се нарочито односи на очување и истраживање српског језика у суседним земљама у којима су Срби аутохтона национална мањина, у којима опстојавају у инојезичном, несловенском окружењу, дакле – у Мађарској и Румунији. Реч је о корпусу који све више постаје социолингвистичка, а све мање дијалектолошка категорија. Будући да рецесивно становништво – и рурално и урбано – чини у оквиру сваке приоритетне заједнице посебну етнолингвистичку популацију, углавном изложену процесу глотофагије, тј. прождирања језика, лингвистичка истраживања добијају прерогатив хитности код српског мањинског становништва. Процес глотофагије бива „подржан” и тиме што припадници српске етничке мањине често нису просторно хомогенизовани, те се у том смислу приликом истраживања не сме занемарити регионална дистрибуција говорника рецесивне популације.

Екстралингвистички фактори су од посебног значаја у тзв. контактним ситуацијама, онима које поседују социолингвистички карактер. Тако, претходно поменути процес је у највећој мери резултат утицаја екстралингвистичких фактора, при чему акценат треба ставити и на раслојавање руралних средина и њихову убрзану урбанизацију. Стандардна норма доминантног језика, тј. национално доминантни језички стандард, неминовно се – посредством образовних институција и медија – намеће као примарна база комуникације и доминантној и рецесивној етничкој популацији. Када је реч о савременим функционалним питањима комуникације, при постојању говорника са ограниченом језичком компетенцијом доминантног / рецесивног језика, подједнака компетенција већ сведочи о процесу ишчежавања мањинског језика, односно – о процесу његове замене језиком доминантне популације. Овакав тип језичких интеграција, чији је коначни резултат – поступно спроведена замена језика, што представља и начин да појединац који је припадник мањинске етничке групе учврсти своју позицију у друштву, указује на дубоку и постојану везу између социјалних и језичких промена, где се друге јављају као резултат првих. Међутим, већ је раније скренута пажња и на други паралелни, посве

особит ниво језичких интеграција, чију суштину управо истичемо и овом приликом, а он се тиче анализације српских народних говора у појединим поменутиим окружењима (детаљније у МИЛОРАДОВИЋ 2010). Овај процес није у ранијој литератури помињан као посебан интегративни тип, који такође представља саставни део процеса тзв. прождирања језика: он се одвија на нивоу несвесног, али он има своју динамику и своје закономерности. Говорници који „живе” на датом језику не примећују, у суштини, тај процес, а он бива регистрован приликом неке врсте поновљених лингвистичких истраживања. Друкчије говорећи, у Мађарској и Румунији, на пример, реч је о типолошки различитим језичким системима доминантног становништва и рецесивног, српског становништва. У том смислу, процес језичке интеграције мора бити осмотрен и у зависности од тога да су ту у питању типолошки несродни језички системи, који су у постојаном, вишевековном контакту. Дакле, у случају српске мањине у инојезичном окружењу треба усмерити пажњу и на конфронтативно истраживање специфичности које се појављују услед системских разлика међу језицима у контакту. Сва одступања од стања уобичајеног на матичној територији бивају управо последица периферног положаја ових говора и непосредног инојезичног утицаја на њих, тј. њиховог дугог и непосредног контакта са несловенским балканским језицима.

[2] Условно речено, по нашем мишљењу, постоје барем две врсте изузетно ургентних језичких истраживања код српског становништва у Мађарској, што подразумева прикупљање грађе и за једна и за друга у што скоријој будућности. У питању су два језичка нивоа – прозодијски и синтаксички, досад у недовољној мери обрађивана у лингвистичким текстовима о српским народним говорима у Мађарској. Истраживања везана за првонаведени ниво односе се на изучавање питања анализације акценатског система, ради чега у истраживања треба укључити адекватан компјутерски програм за акустичку анализу. То би нас коначно довело до евалуације перцепције „на слух”, тј. до поузданог вредновања и тумачења слушног утиска, непоузданог при комплексним променама и акценатског квантитета и његовог квалитета, уз присутну промену вокалске боје (тј. могућег затварања дугих вокала *e* и *o*). Друга се тичу дијалекатске синтаксе, што детаљнијег приказивања репертоара синтаксичке проблематике, дакле – синтаксе падежа, глагола, независно и зависно сложене реченице, реда речи, конгруенције, модалних конструкција, остваривања компарације на синтаксичком плану, синтаксичког негирања и других ситнијих синтаксичких појава. У наставку ћемо навести најмаркантније синтаксичке црте уочене у српским говорима на мађарској државној територији, тј. најупадљивија одступања у односу на српски књижевни језик, а забележене (А) у раду П. Ивића о батањском говору (ИВИЋ 1994), (Б) у монографији П. Степановића (СТЕПАНОВИЋ 2000), и (В) у трима радовима С. Милорадовић (РАКИЋ 1997, РАКИЋ 1998, МИЛОРАДОВИЋ 2004).

(А) Батања: инструментал средства изједначен облички са социјативом; румунски смештај клитика (*сам гледо, сам устала*)

(Б) Говор барањских Срба: код + Г м. к + Д за живо као циљ кретања; предлог *с* у инструменталу средства

Говор банатских и поморишких Срба: замена падежа места падежом циља кретања (акузатив м. локатива и, ређе, м. инструментала); *по* + Г м. *по* + А у значењу „отићи са циљем да се нешто донесе”; предлог *с* у инструменталу средства; облик општег падежа уз бројеве изнад пет; тзв. препонована енклитика у оквиру синтаксе реда речи (*сам отишо*)

Говори Срба у будимпештанској околини: предлог *с* у инструменталу средства (не изоставља се ни у комитативима)

Говор Срба у Чобанцу: *кроз* + А м. *због* + Г; *да* + презент м. инфинитива

Говор Сантова (Срби и Шокци, тј. Шокачки Хрвати): предлог *с* у комитативу и инструменталу средства

(В) Деска и Батања: у месним конструкцијама, употреба акузатива у локативној, ређе и инструменталној функцији; множински облик предиката у мушком роду и уз именице женског и средњег рода (*кад су краве били стеоне, моји унучади су дошли*); обичнија предлошко-падежна конструкција *за* + А м. *о* + Л уз глаголе *старати се, знати, слушати* (*за цркву се старам, а ја за кућу ништа још не знам, јесте слушали за њега*); редупликација личних заменица (*мене ме нервира*); употреба презента неких перфективних глагола у значењу футура (*госпођи даш да прочита, ова не се разбије [ако је испустим], сутра ја дођем у цркву*); специфичан ред речи услед разлагања помоћног одричног облика *није* на две секвенце (*ни ми је право*)

Деска: конструкција *на* + А м. датива уз глаголе *казати* и *смејати се* (*ја кажем на мог колегу, па каже на једног другог нуз њега; најрадије би се смејо на њега*)

Батања: употреба предлога *из* м. предлога *од* у генитивним конструкцијама, типа *из мировине живе оба двоје, из ова детета неће бити ништа*; употреба беспредлошког инструментала у социјативним конструкцијама (*вишњама, јабукама гибаница; гибаница маком, орасима; прво је код ње ишо тамбурашима; квочке су биле на сокак пилићима*).²

Такође, недостају и дијалекатски речници ових српских мањинских говора, премда постоје мање збирке речи из тих крајева. Њихово сачињавање било би вишеструко значајно, пре свега као апологема традиционалне – материјалне, духовне и социјалне културе српског народа изван матице. Потом, познато је да сви периферни говори добро чувају архаичну лексику, а лексички архаизми су, између осталог, од непроцењивог значаја при реконструкцији лексичког фонда из прошлих времена. Важно би било и повезивање истраживања српских народних говора у Чанаду и Батањи и у околини Арада у Румунији, на пример, те успостављање појединих

² У питању су инструментално значење „карактеристичне појединости” (у оквиру псеудосоцијатива) и – што је нарочито значајно – „социјатив посредног типа”, као и посебна социјативна категорија „целине” (термини инстр. категорија М. Ивић). Ово је синтаксичка појава досад непозната и банатским говорима са српске стране.

изофона, изоморфи, изолекси, изосема, а свакако, и у вези с претходнима – и изодокси и изопрагми.

Значајан је допринос који се реконструкцији предмиграционе слике може дати проучавањем индивидуалности народних говора изван матице, па тако – и српских народних говора на територији Мађарске. Они пружају нарочито богат материјал за истраживање архаизама, али и иновација, а на основу резултата истраживања ових говора могу се извучити и закључци општелингвистичког карактера, везани за лингвистичку контактологију.

[3] Интересовање за српске говоре у Мађарској старо је колико и сама србистика. Првим сакупљачем дијалекатске грађе на овим просторима сматра се Вук Стефановић Караџић, који је у свој Српски рјечник укључио и речи сакупљене од барањских Срба са простора данашње Мађарске (уп. СТЕПАНОВИЋ 1994: 8). Године 1910. у Босанској вили објављен је текст Александра Белића под насловом *Неколике белешке са екскурзије по околини Будима и Пеште*, где се износе основне информације о говору места „у којима је српски живаљ још доста јак” (БЕЛИЋ 2000: 187). Запажено је да у већини насеља преовладава „источни” говор, са „многим цртама из јужног и западног”, а да житељи једног села (Чобанац) говоре косовско-ресавским дијалектом (БЕЛИЋ 187–188).

Српским говорима у Мађарској знатно више пажње је посветио још један у свету познат и признат српски дијалектолог – Павле Ивић. Бављење овим говорима уследило је након теренских истраживања тзв. српскохрватских говора у Мађарској (1960). Управо тих година, у издању Мађарске академије наука, појављује се Ивићев рад *О српском говору и selu Lovri* (*Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae XII*, Budapest, 1966, 191–201). Током деведесетих година, тј. након распада СФРЈ, уследили су нови Ивићеви прилози о српским говорима у Мађарској: *Штокавски говори у Мађарској*, Задужбина, 27 (септембар 1994), Београд, 1994, 12; *О српском говору у Батањи*, Јужнословенски филолог L, Београд, 1994, 33–49; *О косовско-ресавском говору Чобанца близу Сентандреје*, Сентандрејски зборник 3, Београд, 1997, 225–237. Такође, Ивићева *Дијалектологија српскохрватског језика*, коју је Матица српска објавила у више издања, као и постхумно обједињена и објављена у виду књиге три повелика текста Павла Ивића – *Српски дијалекти и њихова класификација* (приредио Слободан Реметић, Сремски Карловци – Нови Сад, 2009), доносе основне податке о народним говорима у српским насељима изван матичне државе, па тако и о народним говорима Срба у Мађарској.

Истраживањем српских и хрватских дијалеката у Мађарској бавио се и Предраг Степановић, Србин из Мохача у Барањи (Мађарска), професор српске и хрватске књижевности на Филозофском факултету у Будимпешти. Његова докторска дисертација одбрањена је на мађарском језику у Будимпешти 1973. године, а на српском је штампана тек 1994. године: *Говори Срба и Хрвата у Мађарској (штокавско наречје)* (Г. Милановац – Београд – Н. Сад, 1994). На критеријумима националног идентитета почива друго, измењено издање Степановићеве књиге, коју је Самоуправа Срба у Будимпешти објавила под насловом *Говори Срба у Мађарској* (Будимпешта, 2000). У Јужнословенском филологу посвећеном проф. Павлу Ивићу налази се још и

текст Предрага Степановића – *Ијекавски елементи у екавским говорима Срба у Мађарској* (Јужнословенски филолог LVI /3–4, Београд, 2000, 1103–1109).

Истраживањем говора Срба у Мађарској у новије се време бавило неколико истраживача, а посебно Софија Милорадовић (рођ. Ракић). На основу теренских истраживања у Батањи и Десци, она је објавила неколико радова, од којих су два, *Izveštaj o dijalektološkom istraživanju govora Batanje* (Studia Slavica Hungaricae 42, Budapest, 1997, 89–98) и *O govoru Deske* (Studia Slavica Hungaricae 43, Budapest, 1998, 23–38), прештампана у књизи *Етнографија Срба у Мађарској* 3, за 2001. годину; потом *Прилог дијалектолошким истраживањима Павла Ивића у српској дијаспори у Мађарској* (Зборник радова са трећег међународног научног скупа „Живот и дело академика Павла Ивића”, Суботица – Нови Сад – Београд, 2004, 681–692), а рад под насловом *Српска етнолингвистичка популација у Мађарској – нека запажања* објавила је у четвртном броју часописа за друштвене науке – *Теме* (Ниш, 2004, 859–864).³

Као резултат теренских истраживања српских идиома у Мађарској настало је током протеклих неколико деценија више дијалектолошких радова: Наталија Петровић, *Главније фонетске особине неких српских говора у Мађарској*, Прилози проучавању језика 15, Нови Сад, 1979, 71–99; Јулијана Мијатовић, *Прилог познавању лексике српских говора у Мађарској*, Прилози проучавању језика 19, Нови Сад, 1983, 149–177; Мирослав Николић, *Неке особине српског говора у Чипу код Будимпеште*, Јужнословенски филолог XLIX, Београд, 1993, 137–153. У последње три деценије 20. века објављено је и неколико прилога са ономастичким подацима, сакупљаним углавном у српским селима која се налазе у будимпештанској околини.

II

Током боравка у Батањи од 19. до 24. септембра 2012. године, са намером да се обаве теренска истраживања српског говора, разговарано је углавном са старијим Србима рођеним у овоме месту, и том приликом је прикупљено око петнаест сати аудио-материјала. Саговорници су нам били: Пера Видицки (1930), Јелена Видицки (1935), Јефто Станојев (1929), Светослав Станојев (1948), Марија Кечкемети (1938), Маријана Божидар (1945), Јованка Мандић (1934), Ђура Јановац (1934). Поред

³ Преглед лингвистичких истраживања српске мањине у суседним земљама, па тако и у Мађарској, дат је најпре у раду С. Милорадовић, *Дијалектолошка и етнолингвистичка истраживања српске мањине*, Зборник радова са међународног научног скупа „Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи”, Београд, 2005, 299–314. Детаљан преглед дијалектолошког бављења српским говорима у Мађарској дат је и у првом делу рада Ј. Радић и С. Милорадовић, *Српски језик у контексту националних идентитета*, Јужнословенски филолог, LXV, Београд, 2009, 153–179. О анализацији српских говора као особитом типу језичке интеграције када су у питању типолошки различити језички системи доминантног и рецесивног становништва говори се у раду С. Милорадовић, *Глотофагија и процеси језичке интеграције: српска мањина у Мађарској и Румунији*, Зборник радова Филозофског факултета, Посебно издање посвећено проф. др Милосаву Вукићевићу, Косовска Митровица, 2010, 277–283.

разговора са поменутиим Батањцима, истраживач се трудио да у свакодневним спонтаним ситуацијама разговара и са представницима млађе српске популације, укључујући и децу, ослушкивао је њихов говор, ненаметљиво проверавао њихово знање српског језика, постављао одређена питања са намером да проникне у њихове ставове о српском језику у најважнијим сферама приватног живота – породици, школи и друштву уопште. За уочавање дијалекатских црта примењиван је метод слободног разговора, при чему су понекад биле покретане и теме које би могле бити од користи истраживачима из других области – етнолозима / антрополозима, етнолингвистима, социолозима.

Резултати ових најновијих истраживања у Батањи потврђују у најопштијим цртама резултате до којих су дошли дијалектолози који су у протеклим деценијама обављали теренска истраживања (в. ИВИЋ 1994; РАКИЋ 1997). Имајући у виду њихове исцрпне анализе говора на свим нивоима, анализа актуелног језичког материјала углавном потврђује резултате до којих су они раније дошли. Разлог због којег поједине особине забележене у њиховим радовима нису у овој презентацији илустроване примерима вероватно лежи у обухвату анализираног корпуса, који за ову прилику није у целости исцрпен, али и у природи самог дијалекатског материјала. Иако су наши саговорници пажљиво одабрани, сви рођени и живели у Батањи, по занимању углавном паори, домаћице или мајстори, у поређењу са информаторима претходних истраживача ови су по годишту знатно млађи, па се може претпоставити да су са генерацијом њихових претходника ишчезле и поједине аутентичне дијалекатске црте батањског говора. С друге стране, пак, у најновијем материјалу су се нашле и неке друге категоријалне и синтаксичке појединости, које, сва је прилика, узимају маха у савременом говору батањских Срба. При овом истраживању је говор батањских Срба и њихов, пре свега, српски језик посматран у одговарајућем социolingвистичком контексту. Дијалекатски материјал послужио је као основа и за осветљавање језичких функција анализираног говора, те утицаја ванлингвистичких фактора на промене и развој српског језика у Батањи.

Оно што су раније утврдили П. Ивић и С. Милорадовић (дев. Ракић) у погледу јављања силазних акцената ван првог слога, односно – повлачења узлазних акцената пред силазнима, потврђено је и у материјалу сакупљеном 2012. године: *корѝнђам*, *отѝшло* и *отѝшо*, *откѝзо*, *педѝсет двѝ*. У једном примеру забележен је силазни акценат на финалном слогу: *ишѝ сам да корѝнђам*. Дуги узлазни акценти забележени су у следећим примерима: *нѝћу ти кѝсти*, *вѝно*, *дѝда*, *млѝди*, *пѝна*, *рѝним*, *свѝрају*, *Слѝвна*, док се кратки ређе срећу: *дѝца* (*дѝца*), *разѝмеш*, *сѝдимо*, *стѝлицама*, *ѝкупа* итд. Бележимо и дужење кратких акцената: *дѝда*, *дѝшли*, и још чешће скраћивање дугих акцената: *шѝст*, *бѝло је*, *врѝме*, *њѝн*, *дѝбошар* итд.

Најчешћи примери преношења акцента на проклитику су следећи: *кѝд нѝс*, *ѝ Пешту*, *нѝ кола*, *нѝ водем*, *нѝ пуши*, *ѝ госте*, *дѝ куће*, *нѝ тѝ*, *нѝ једе*, *нѝ научѝду*, *ѝ то ѝмам*, *нѝ могу* (продужен изговор конс. *г*), *прѝт кућом*, *ѝ цркву/ѝ цркву/ѝ цркву/ѝ цркву*, *ѝ школу/ѝ школу* итд.

Постакценатске дужине одсуствују иза других постаценатских дужина, затим – у отвореном крајњем слогу и у флективним наставцима, док се у осталим

случајевима погледај још увек чувају:⁴ ген. мн. *вајјака, изађу, у цркву / у цркву, резерна* (плата) итд. Вероватно под утицајем мађарске прозодије, јављају се дужине у примерима *чйка Жива, шкдла, сликали*, а мађарски утицај испољава се и у тенденцији акцентовања првог слога и скраћивања квантитета у неким речима: *мешовити* (бракови), *добошар, наступају*.

Од фонетских особина српског говора Батање издвојићемо следеће:

– Отвореност вокала *e* и *o* под акцентом у нашем материјалу бележимо у следећим примерима: *време, педесет два, не идеду, не могу, не ради, не говори, нећу ти кисти, ймо сам и тетку, дитину, богати*, а затвореност у примерима: *деда, Јефта, прба, порез, подне* итд.;

– Као и други говори шумадијско-војвођанског дијалекта са екавском заменом јата, говор Батање такође познаје икавизме: *видио сам од ћуприје, сикира, ди је* итд.;

– И у овом говору, као и у многим другим српским говорима, сажимају се неакцентоване групе *-ао, -ео* и *-уо* у *-о*: *ймо, мдо, казо, отйшо, йшо, свуко, вдо, мано*; у примеру *здова* такво сажимање се не врши, а у бројевима *једанест, дванест* итд. група *ае* дала је *e*;

– Девокализовано *p* у облику радног гл. придева *умрети* гласи *умрео*;

– Консонант *и* јавља се у малом броју речи, углавном у турцизмима: *џак, пџер, маџарски, џабе*;

– Консонанти *ћ* и *ђ* изговарају се као палатални пловиви, налик мађарском изговору ових гласова: *ймаће, кћерка, Мађар* (са продуженим изговором *ђ*), *се прђе, рђакиња*; као палатални глас изговара се и сонант *л* у примерима: *шкдла, слава, плати, следи, млади*. Умекшан изговор има и консонант *ч*: *Чанад, Чарнојевић*;

– Консонант *ф* се добро чува и не замењује га сонант *в*: *Јефта, Фугог, Сџешфџрдар, суферйни* итд.;

– Консонант *х* се по правилу изговара на почетку речи, али има и случајева када се губи: *хајде, хљада, кад сам хддијо; ладовина, манем, да њ раним, око цркве смо одили, сиромашини су тџли, нисам тџо* итд. Као и у већини других српских говора, *х* је замењено гласовима *в* и *ј* у примерима као што су *мува, сув, кувала, кујна*;

– У грађи смо забележили примере промена консонантских група: *љд > лд: валда, мн > мл: много, шт > шч: башча*;

– Од примера са додатим гласовима издвајамо *џндак, даклем, саде, сас*, а од примера са финалном апокопом – пример *не мож*.

Од морфолошких карактеристика овога говора навешћемо следеће:

– Збирне именице *браћа* и *деца* имају множинске облике у генитиву, дативу и инструменталу: *пџт-шџст деца, даб сам децама, са децама*; именица збирног значења *новац* употребљава се у облику множине *новци*: *новце смо прџтили за материјал*;

– Инфикс *-ов-* умеће се уместо инфикса *-ев-* после палаталних гласова у примерима *Јџкишџови, Сџвишџови*;

– Именице *марва* и *квџдрат* у генитиву множине, када корелирају са бројевима, имају наставак *-и*: *дџџ марви су биле на кола, вџља кад смо имали шџст квџдрати* [винограда]. Чак и именица *ред*, прилошки употребљена у значењу 'пута',

⁴ О узроцима скраћивања поста акценатских дужина в. ИВИЋ 1994: 35–36.

има наставак *-и*, такође у споју са основним бројем: *јѣдно стѣ рѣди сам бѣо у Сентандреју, трѣ рѣди је бѣла пѣплава*;

– Од придевских заменица помињемо облике типа *њѣн клуб, њѣне пѣродице*;

– Инфинитив је у овом говору уобичајен и има наставке *-ти* и *-ћи*. Од карактеристичних облика поменућемо облик инфинитива на *-ути*: *променути* (*сѣд се [школа] променула*). Може бити да је облик *променути* настао према облику 3. л. мн. презента, јер су облици на *-у* у 3. л. мн. овде веома чести, нпр. *живу, сѣду* и сл. Овакве облике глагола налазимо и код старијих писаца са територије данашње Војводине, као и са ширег простора некадашње Угарске — нпр. исти облик глагола налазимо и код Јаше Игњатовића: *И бирташ је променуо лице* (ИГЊАТОВИЋ 2005: 65), а ову појаву потврђује и Стеријин пример употребе инфинитива на *-ути* ум. *-ити* (*заменути* ум. *заменити*): *Твој разум не може мој заменути* (СТЕРИЈА 1909: 162);

– Као треће лице једине помоћног глагола *јесам* у потврдној форми употребљава се форма *јѣсје*;

– У свим конјугацијама присутне су форме на *-ду* у 3. л. мн. презента: *да прѣдаду, не знаду мађарски, кѣ сѣд што имаду дѣца, нѣмаду шкѣлу, стѣнду Мађари и Словаци, сѣд тучеду учитеља, псѣједу, ондак су пѣчели да нас мрѣзду, пѣтсто хѣљада Русѣ су дошли да помогнеду, да не идеду у војску, да кажеду* итд.;

– Бројеви *двѣсто* и *трѣсто* увек имају наставак *-о*, а збирни бројеви имају наставак *-и*: *дѣсетори* (*има нас ... дѣсетори у цркву*), *једанестори* (*једанестори [нас] је бѣло*); основни бројеви могу се употребити и за значење збирности: има нас *пѣт-шѣст ... у цркву, двадесет шѣст смо бѣли*;

– Редни бројеви се употребљавају уместо основних у примерима типа *ја сам осамдесет трећу годину* (тј. мени је осамдесет три године), или се за означавање годишта употребљава глагол *бити* уместо глагола *имати*: *педѣсет дѣвет гѣдине кад сам бѣо* (тј. кад сам имао педесет девет година) итд.;

– Компаратив прилога *гѣре* гласи *гѣрије*, а прилога *дѣле* – *дѣлије*.

Даље ћемо навести неколике синтаксичке особине говора батањских Срба:

– У синтакси српског говора Батање вероватно је најупечатљивији синкретизам падежа правца и падежа места: *овде у Бѣтању се свѣке гѣдине оргѣнизује хор, у Овче Пѣље дѣбили зѣмљу, нѣма у Србију, с Видѣцког сам бѣо у Сѣкешфердвар, ја нѣсам бѣо у зѣдругу, у Нѣви Сѣд има кѣр Олгу, у Бѣзел сам бѣо* итд.;

– Допунски предикатив уз глагол *постати* јавља се у облику инструментала, који је у савременом српском језику – књижевни облик: *знаш како сам прѣседником пѣстао*, али је ипак конкурентнији облик у номинативу;

– Поред облика футура, будуће време се у овом говору може исказати обликом презента свршених глагола: *сѣтра дѣђе шогѣрица* (тј. сутра ће доћи шогорица), *пѣсле ѣзложбе се прѣђе у цркву* (тј. после изложбе прећи ће се у цркву);

– Генитив партитивног значења употребљава се уз прелазне глаголе у функцији правог објекта: *Волиш вина?*;

– Уместо именице *људи*, суплетивног облика множине именице *човек*, употребљава се само именица *човек*: *ми ... сѣдам-дѣсам чѣвека смо ѣшли и шѣфер*;

– Прилог *тек* 'само, једино' употребљава се на почетку другог дела сложене реченице: *нѣсам бѣо [у Србији], тѣк у Рѣмунију сам бѣо*;

– Речца *не* на крају реченице употребљава се уместо споја *зар не*: *Ја мислим да ми смо из Пдљске пореклом – нё!?*;

– Изоставља се лична заменица у функцији субјекта, или се успоставља ред речи неуобичајен за српски језик:⁵ *ко је ишо у цркву, су га избадили* [из партије], *ћу Вам дати ту књигу да прочитате*; *везник да умеће се између скраћеног облика помоћног глагола хтети и инфинитива: ће да бит више Румуни него Срби* (тј. биће више Румуна него Срба).

Лексички слој овога говора веома је занимљив, јер се у њему чувају речи или значења која су раритетна са становишта српског језичког просека. Међу њима посебну пажњу привлаче турцизми, хунгаризми и друге стране речи, као и архаичне српске речи, одн. архаична значења и облици (облици речи дати су према нашем материјалу): *аренда* 'закуп' (*Дао сам [земљу] под аренду*), *бајча* и *башча* 'башта', *барјак* 'застава', *бећар* 'најамни радник, надничар', *бириц* 'кафана', *богар* 'просјак', *воља кад* прил. 'некад' (*Воља кад није требало* [пасош за путовање у Румунију], *Воља кад су правиле госпође* [хлеб]), *гледати* 'гледа, посматра', *господин* 'при ословљавању, говорењу у 3. лицу: свештеник високог достојанства, прота', речца *даклем*, *дваред* 'двапут' (*Дваред су пекли ракију*), *дивани* 'разговара', *држали* 'поштовали (свеца, славу)', *дрнка* (на тамбуру) 'свира помало (на тамбури)', *донео* 'довео' (*Он је ову децу донео*), *дувар* 'зид', *дунђер* 'дрводеља, тесар', *дућан* 'радња, продавница', *здраво* 'много', *иштем* 'тражим, молим', *катана* 'војник', *катанија* 'касарна', *малко* 'у малој количини, веома мало' *матика* 'мати, мамица', *наворе* мн. 'освећен хлеб (у комадићима, коцкицама). који се у православној цркви дели верницима после литургије, нафора', *нездраво* 'у невеликом броју, мало, незнатно', *однели* 'повели' (*Руси су ... однели Србе; Мог оца нису однели у рат*), *пенџер* 'прозор', *писати (се)* 'пријавити (се) (негде за нешто)', *помалко* 'у малој количини, врло мало', *попа* 'поп, свештеник', *пратили* (новце) 'послали', *ред* 'пута' (*два-три реди*), *риголујем* 'копам, риљам дубоко', *род* 'рођак', *рукнула* (јуница) 'навалила, нагрнула', *саде* 'сада', *свуко из катаније* 'одслужио војни рок', *седели* 'боравили' (*Па су седели Словаци код Срба* [тј. били део српске општинске заједнице]), *серсам* 'коњска опрема', *скрљила* 'сломила, поломила', *словенски* 'који се односи на Словаке, словачки', *сокак* 'улица', *Србљен*, *Србљин*, *Србљи*, *суферини* 'нарочита старинска огрлица од ниске дуката (данас се носи око врата уз народну ношњу)', *танча* 'дира, задиркује', *тек* 'само', *триред* 'трипут' (*Триред смо ишли око цркве*), *тумачио* 'преводио (са једног језика на други)', *ћуприја* 'мост', *умрели* у значењу 'погинули', *(х)одио* 'ишао' (*Ја ... сам ходио у школу*), *чокота* 'струк, трс винове лозе, грм винове лозе на једном корену' итд. Број речи из мађарског језика није нарочито велики; креће се у оквирима банатског (и војвођанског) просека: *ашов* 'оруђе за риљање, копање', *газда* 'власник имања, домаћин', *јо* потврдна речца 'да', *коринђа* 'иде од куће до куће по селу уочи Божића и пева пригодне песме, тражећи од домаћина јело, пиће или новац', *шогор* 'шурак; пашеног; зет', *шогорица* 'свастика; шурњаја' итд.

Говор Срба у Батањи данас трпи велике промене, понајвише узроковане смањењем броја Срба, а самим тим – повлачењем српског језика пред мађарским, којим говори апсолутна већина становништва. Српски језик се данас само у понеким

⁵ Овакав распоред енклитика П. Ивић (1994: 45) објашњава румунским утицајем.

породицама у Батањи активно употребљава у свакодневној комуникацији, и то најчешће унутар породице и најближег родбинског круга. Судајући по прикупљеном материјалу, старија генерација информатора – а то су људи рођени 20-их и 30-их година прошлог века – најбољи је носиоца српског језика, а самим тим и локалног говора, односно дијалекта. Већина припадника старије генерације служи се међу собом српским језиком и у свакодневној комуникацији. Они су свој матерњи језик усвојили од својих родитеља, од баба и дедова; то је био први језик који су они научили и којим су се служили у свим сферама живота. Речником савремене лингвистике,⁶ казали бисмо да је у тим случајевима он имао пре свега комуникацијску функцију, јер су на српском језику његови носиоци једни другима преносили информације, мишљења, изражавали осећања; затим – когнитивну, јер су помоћу матерњег српског језика сазнавали свет око себе и усвајали нова знања, будући да свет у којем људи живе није у целини дат, већ је управо језику намењена улога да помогне у уобличавању појмова ванјезичке стварности и да их кроз језик материјализује; потом – културну функцију, јер су се њиме бележили догађаји,⁷ млађима преносило усмено предање, на том језику су им мајке и баке причале приче, рецитовале и певале српске народне песме; и на крају, али не као мање важну, српски језик је имао и симболичку функцију, зато што је његовим преношењем са генерације на генерацију, уз очување верске и националне самосвести, повезивао чланове друштвене заједнице, којима је српски језик у већинском мађарском окружењу служио и као знак распознавања, а самим тим – и разграничења од других.

Корпус добијен од информатора наведене генерације добро потврђује присуство поменутих најважнијих језичких функција. Када је о овој старијој генерацији информатора реч, додаћемо и то да су они последњи изданци старе српске вероисповедне школе, у којој су се организовано, системски, под окриљем Српске православне цркве неговали веронаука и светосавље. Усвојивши српски језик код куће, они су, као деца, почели да се описмењују у српској вероисповедној школи, код учитеља свога рода и своје вере. У њој су, поред осталог, научили Оче наш, Богородице Дјево, Св. Саву, читали српска писмена, једном речју – образовали се на матерњем српском језику.

Уз добро владање српским језиком и локалним говором, односно дијалектом, наш информатор Јефто Станојев (1929) казивао нам је и о ономе што је у српској школи научио. Добро се сећао песме о Светом Сави, коју нам је „издекламовао”, испричавши нам, као и други информатори његових година, како су онда сви Срби „држали” Светог Саву и све свеце. Песму о Св. Сави коју нам је Јефта Станојев изрецитовао нисмо пронашли у познатијим збиркама песама о Св. Сави, па претпостављамо да се ова песма локално рецитовала и изводила. У песми се декламатор, заправо ученик, представља као добшар, тј. гласник који хода улицом и, ударајући у добош, обавештава народ о школској слави Светоме Сави. Управо тако ју је и наш информатор тада у школи изводио, „дефилујући” на Светога Саву: *Ја сам*

⁶ Класификацију језичких функција преузели смо из БУГАРСКИ 1991: 27–29 и КРИСТАЛ 1995: 10–13.

⁷ Код неких је саговорника примећено да се на полеђини старијих породичних фотографија налази опис догађаја (углавном кратак опис – место, догађај и датум) на српском језику и ћирилицом, док су на новијим фотографијама такви догађаји описани на мађарском језику.

мали добошар, | јављам вест свима, | увек имам публице, | било лето, зима. | Знам да сте љубопитљиви, | да [вам] уво имам, | да ли сам под златом и колико примам. | Седам дана у недељи | дели (!) џабе и то бива, | али мисли моје, | оне вреде злата | то јесте главно, | резервна плата. | Ево сад на пример, | Јављам да је слава | Свим школама – | Свети Сава. Неговање светосавског култа у свим крајевима некадашњег српства имало је важну улогу у повезивању Срба, без обзира на то где су који од њих живели, а нарочито је одиграло важну улогу у отпору према језичкој и верској асимилацији већине у крајевима изван матице.

Похађање веронауке у српској вероисповедној школи, какве су некада биле све српске школе на простору Угарске, оставило је црквенословенски „траг“ у сећању информатора, што нам илуструје црквена песма *Рождество*, коју нам је у целости отпојао Ј. Станојев, казавши нам да ју је морао знати када је као дечак, на Бадње вече, са осталом децом одлазио у српске куће да „коринђа“: [домаћинима:] *Добро вече, честито Вам Бадње вече!* [домаћини:] *Ондак кажеду – Рождество, ако знаш.* Потом нам је у целости отпојао црквену песму *Рождество: Рождество Твоје Христe Боже наши, | возсија мирови свјет разума, | в њем бо звјездам служажичиј звездеју учасуја, | тебје клањатисја солницу правди | и тебје вједети с висоти востока, | Господи слава тебје.* Наравно, он црквенословенски језик такође види као део српског језичког, верског и народносног корпуса, којем и сам припада. Као и остала деца, песму *Рождество* и друге црквене песме наш је саговорник морао знати када је са осталима учествовао у обичајним радњама о православним празницима и славама.

На питање о томе на ком су језику међусобно разговарали у тадашњој школи и ван ње, током дружења, од наших информатора добили смо сличне одговоре: *На српском, тек српски; Ја кад сам био мали, ја сам ишао у грађанску школу, и све сам пао [...] пет предмета, [јер] нисам знао мађарски да говорим; Нисам знао [мађарски], само српски смо говорили.*

Готово сви наши старији информатори, поред српског и мађарског језика, говоре и румунски језик, при чему га неки познају боље, а неки слабије. Познато је да је још од 18. века било румунског језичког утицаја на српски говор Батање, који је био снажан барем колико и мађарски. Ово се може објаснити заједничком вероисповешћу Срба и Румуна, која је омогућавала мешовите бракове и асимилацију појединих породица (в. ИВИЋ 1994: 48). О мешовитим браковима наш информатор П. Видицки каже: *Срби и Румуни су се некако мешали, а са Мађарима никако.* Током нашег боравка у Батањи уверили смо се да је тројезичност и даље жива, али је данас, рекли бисмо, ограничена само на породице из мешовитих бракова, док су некада Срби и Румуни, опет према сведочењу наших информатора, спонтано, још у раној младости, најчешће кроз игру и дружење, научили и језик оних других – српски, одн. румунски.

Српски се изгледа добро чувао чак и у породици у којој је један од родитеља био носилац словачког језика и идентитета. Деца су тада једнако усвајала оба језика, а вероватно је да су због међусобне сродности опстајала оба. О томе такође сведоче наши информатори: *У породици смо говорили и српски, и мађарски, и словенски (ЈС).* На основу исказа информатора и укупног материјала којим располажемо можемо закључити да се српски језик најчешће повлачио у породицама у којима је један од родитеља у мешовитом браку био носилац мађарског језика, као језика већине: *Кад су*

почели мешовити бракови [са Мађарима], ондак је [српски језик] почео да се заборавља (ПВ).

Следећа генерација, тј. генерација деце поменутих саговорника, у веома малом броју похађала је српску школу, која је иначе и сама после рата изгубила свој некадашњи карактер. Ново послератно време није било наклоњено мањинским заједницама, па је тзв. грађанско школство убрзало процес њихове асимилације. Тада је српски језик међу српским ђацима остао на нивоу кућног општења, док се у школи учио искључиво мађарски (утешно је могло бити учење руског језика, које је, уз ћирилично писмо, било као учење језика сродног језику њихових предака). Та генерација, рођена у петој, шестој и седмој деценији прошлог века, у школи је васпитавана у духу интернационализма и комунизма. У то време престаје да важи вековно правило да се бракови склапају само са истоверним момцима и девојкама, те се бракови почињу склапати и са члановима других заједница, најчешће са члановима већинске мађарске заједнице. У таквим се породицама српски језик почео повлачити пред мађарским, а нестајањем верских православних обреда у њиховим домовима – о славама, Божићу и Васкрсу, повлачили су се и обичаји, који су некада били спољна манифестација њиховог идентитета.

У таквом амбијенту одрастала је, пак, генерација њихове деце, а то су они који су рођени у осмој или деветој деценији прошлога века. У огромној већини, представници те генерације не говоре активно српски језик, а велики број њих не поседује ни пасивно знање српског језика: *Не говори већ половина [Срба] српски (ПВ).* Међу оне који српски језик ипак говоре спадају ученици који су похађали Српску основну школу, а неки од њих – и Српску гимназију у Пешти. Овде се, међутим, све мање може говорити о правим носиоцима дијалекта, аутентичног српског народног говора у Батањи, због тога што српски језик код већине породица није, да тако кажемо, усвајан у породичном окриљу, већ је стечен и научен у школи. Поједине српске породице данас не користе чак ни могућност да се образују на српском језику, сматрајући да би им школовање на језику који слабије или недовољно познају отежало савладавање школског градива. Дакле, у појединим породицама није пресудна етничка припадност при одлучивању хоће ли се неко образовати на српском језику или не, већ – поред етничке припадности – учење српског језика и похађање српске школе зависи од самог става породице према томе шта је за њу важније. У говору најмлађе генерације Срба у Батањи, српски језик углавном има симболичку функцију. Иако га многи не користе у свакодневној комуникацији, они ипак дају српска имена новорођенчади, појачано брину о вери и обичајима, негују фолклор, српске народне песме и сл.

Питање опстанка српског језика у Батањи, као и много шире у Мађарској, не може се посматрати независно од питања националне, верске и културне самосвести, тј. независно од питања идентитета. Они који су до данас у Батањи „преживели” као Срби неговали су свој идентитет кроз језик, веру и обичаје. После неколико деценија лутања, понекад и невољног излагања из сопственог традиционалног културног корпуса, Срби у Батањи враћају се својим коренима, својим старим сабориштима –

цркви и школи, желећи да уз њих сачувају и оно што их је генерацијама повезивало као народ – њихов српски језик.

Литература

- БЕЛИЋ, Александар. *О дијалектима*. Изабрана дела Александра Белића. Том X. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2000.
- ИВИЋ, Павле. *О српском говору у Батањи*. Јужнословенски филолог L, Београд: 1994, 33–49.
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија. *Прилог дијалектолошким истраживањима Павла Ивића у српској дијаспори у Мађарској*. Зборник радова са трећег међународног научног скупа „Живот и дело академика Павла Ивића”. Београд – Нови Сад – Суботица: Српска академија наука и уметности, Матица српска, Филозофски факултет у Новом Саду, Градска библиотека у Суботици, Институт за српски језик САНУ, 2004, 681–692.
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија. *Глотофагија и процеси језичке интеграције: српска мањина у Мађарској и Румунији*. Зборник радова Филозофског факултета. Посебно издање посвећено проф. др Милосаву Вукићевићу. Косовска Митровица: Филозофски факултет у Косовској Митровици, 2010, 277–283.
- СТЕПАНОВИЋ, Предраг. *Говори Срба и Хрвата у Мађарској*. Горњи Милановац – Београд – Нови Сад: Дечје новине, Вукова задужбина, Матица српска, 1994.
- СТЕПАНОВИЋ, Предраг. *Говори Срба у Мађарској*. Будимпешта: Самоуправа Срба у Мађарској, 2000.
- BUGARSKI, Ranko. *Uvod u opštu lingvistiku*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1991.
- KRISTAL, Dejvid. *Kembrička enciklopedija jezika*, Beograd: Nolit, 1995.
- RAKIĆ, Sofija. *Izveštaj o dijalektološkom istraživanju govora Batanje*. *Studia Slavica Hungarica* 42 (1997): str. 89–98.
- RAKIĆ, Sofija. *O govoru Deske*. *Studia Slavica Hungarica* 43 (1998): str. 23–38.

Извори

- ИГЊАТОВИЋ, Јаков. *Вечити младожења*. Београд: Новости, 2005.
- ЈАКШИЋ, Ђорђе. *Батања у време турске окупације и почетком 18. века*. Батања: 1975.
- МИЦИЋ, Милан. *Одисеја батањских Срба*, Зрењанин: Арт-пројект, 2003.
- ПОПОВИЋ, Јован Стерија. *Драматски списи*. Књ. 3. Београд: Српска књижевна задруга, 1909.
- Речник српскохрватског књижевног језика*, Матица српска и Матица хрватска (I–III), Нови Сад–Загреб, Матица српска (IV–VI), Нови Сад, 1967–1976.
- Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVIII, Српска академија наука и уметности, Београд, 1959– .

Sofija Miloradović
Vladan Jovanović

**SERBIAN LANGUAGE IN HUNGARY – CURRENT STATE
AND PERSPECTIVES OF DIALECTOLOGICAL RESEARCH,
*OR THE LANGUAGE THAT PRESERVED US***

The first part of the article draws attention to (1) the analytic tendency of Serbian vernaculars as a particular type of linguistic integration related to the typologically different linguistic systems of dominant and recessive populations, then to (2) the need for a more extensive and thorough dealing with the syntax of Serbian vernaculars in Hungary, as well as to (3) the existing research of Serbian vernaculars in Hungary. The second part presents the preliminary results of field research on Serbian vernaculars in Battonya, conducted in September 2012. Those results reaffirm that the question of the Serbian language in Battonya, and much broader, in the entire Hungary, cannot be discussed independently from the question of national, religious and cultural self-awareness, i.e. identity. Those who “survive” as Serbs in Battonya have treasured their identity in language, religion and tradition, and after several decades of wandering, sometimes unwillingly leaving their own traditional cultural corpus, Serbs in Battonya are finding a way back to their roots, their old meeting places – the church and the school, while wishing to preserve, along with those places, the thing that connected them through generations as a people – their Serbian language.

Keywords: Serbian language, Hungary, dialectological research, Battonya, identity

